

OSMANLI ARAŖTIRMALARI
V

NeŖir Heyeti — Editorial Board

HALİL İNALCIK — NEJAT GÖYÜNÇ

HEATH W. LOWRY

THE JOURNAL OF OTTOMAN STUDIES
V

İstanbul - 1986

matın gerçekte ilgisi olmadığını Dr. Abdü'r-rahman öne sürmekte, sonra da Abdü'l-celil'in Diyarbakır'lı bir müslüman olduğunu, orada büyüdüğünü, Musul'a geldikten sonra da Diyarbakır-Musul ve Bağdad arasında nakliyecilik ve ticaretle uğraştığını, mezarının Musul'da Yeni-kapı yakınlarında Annar denilen yerde olup, herkes tarafından da bilindiğini kaydetmektedir. Bir müslümanın kilisede defn edilmesi olayı ise hem İslâm, hem de Hristiyan geleneklerine göre, mümkün değildir.

Dr. Robert Olson'a gerçeği bildirmek için, eserini Arapçaya çeviren Dr. Abdü'l-Celil, kendisine Ali Emiri Efendi'nin *Tezkire-i Şuarâ-i Amid* (İstanbul 1328) adlı eserinin ilgili bölümünü de göndermiş, Celili ailesinin aslı hakkında Ali Emiri Efendi'nin verdiği bilgileri kendisine nakl etmiştir. Ayrıca, Dr. Abdurrahman, Muhammed Emin b. Hayrullah el-Hatib el-Umari'nin *Menlehu'l-Evliyâ* (neşr. Said ed-Diveci, Musul 1967)'sında da *Tezkire-i Şuarâ-i Amid*'te Celili ailesinden olan Şair Halid Ağa el-Celili hakkında verilen bilgileri genişçe tahkik etmiştir (s. 318-324).

Yine Dr. Abdurrahman, yazar Robert Olson'a Dr. İmad Abdus-selâm'ın *El-Musul fi ahdi'l-Usmâni, Fetretu'l-hukmî'l-mahallî (1726-1834)* adlı eserini de göndermiştir. Burada da yazar birinci bölümde (Necf Matbaası 1395/1975, s. 39-45). Celili ailesinin siyaset sahnesine çıkışını ele almakta ve ailenin müessesisi Abdü'l-Celil'den de bahs etmektedir. Onun hakkındaki yanlış rivâyetler orada da münakaşa konusu edilmektedir.

Sonuç olarak, bu değerli eser, bir himmet sahibi tarafından daha fazla gecikmeden Türkçe'ye çevrilmeli, Arapçası'ndan da yararlanılmalıdır. Özellikle, bu sonucunda yapılan düzeltmeler dikkate alınmalıdır.

Bugün Irak-İran arasındaki ihtilâfın temelinde yatan olaylara nüfuz edebilmek ve hâl-i hazırda Orta-Doğu'da cereyan eden olaylara doğru teşhis koyabilmek için bu güzel çalışmayı okunak zaruridir.

Mikâil Bayram

Suraiya FAROQHI, *Towns and Townsman in Ottoman Anatolia. Trade, Crafts and Food Production in an Urban Setting, 1520-1650*. Cambridge Studies in Islamic Civilization, Cambridge University Press 1984, XIV-425 sahife, 9 resim, 2 şekil, 21 harita, 50 tablo.

Uzun yıllardanberi Ankara'da Orta-Doğu Teknik Üniversitesi'nde öğretim faaliyetlerinin yanı-sıra, Ankara ve İstanbul arşiv ve kitaplarında ilmi çalışmalarını sürdüren, hemen her yıl birbirinden daha ilgi çekici, kıymetli makaleler yayınlayan Prof. Suraiya FAROQHI, *Der Bektaschi-Orden in Anatolien* (Wien 1981, bak. *Osmanlı Araştırmaları*, IV, 339-40)'den sonra Anadolu ile ilgili ikinci kitabını da okuyucularına sundu.

1520-1650 arasında Osmanlı Anadolu'sunda küçük şehir, yani kasaba ve halkının ticarî, sınıî faaliyetlerini, yiyecek istihsalini inceleyen bu araştırmada yazar, son otuz yıldır Fransa'da gelişen mahallî tarih yazıcılığı akımının tesirinde kaldığını, bununla beraber kendisinin inceleme konusu bölgenin bütün bir tarihini yazmaya teşebbüs ettiğini (Önsöz xii), Anadolu deyimi ile neyi ifade etmek istediğini açıklamaktadır (s. 17). 16.-17. yüzyıllarda Anadolu vilâyeti, Sinop'tan Antalya'ya kadar uzanan, bugün Kuzey-batı ve Batı Anadolu dediğimiz bir kesimi kaplayan bir idarî birimdir. Türkiye Cumhuriyeti'nde ise Anadolu deyimi ile, Doğu Trakya'da dahil, bütün Cumhuriyet sınırları içinde bulunan kısım kasd edilirdir. Prof. FAROQHI her iki tanıma da muhalif bir alanı inceleme kapsamı içine almakta, adı geçen yüzyıllardaki Anadolu, Karaman, Rum, Zülkadriye ve Adana vilâyetleri ile Kapudan Paşa vilâyeti denilen Kocaeli ve Biga, sonradan teşkil olunan Sığla sancaklarını çalışmasına dahil etmektedir. Kuzey-Doğu Anadolu'da şehirlerin seyrek bulunuşu, Safevî harpleri yüzünden bunların zıt tesirler altında kalışı, Trabzon ve Erzurum vilâyetlerinin çalışma dışı bırakılmasına sebep olmuştur. Güneyde ise, bir çok şehirler Halep'le sıkı ilişkiler içinde olmalarına rağmen, Osmanlı İmparatorluğu'nun en büyük merkezlerinden birisi olan bu şehir müstakil bir araştırma konusu olduğundan (Columbia Üniversitesi'nde Margaret Leigh Venzke'nin doktora tezi), Diyarbakır da aynı nedenle, Bursa ise BARKAN ve ERGENÇ'in yayınlanmak üzere matbaada olan eserlerinden dolayı inceleme dışı bırakılmışlardır.

Bununla beraber, Suraiya FAROQHI, bazan kendi çizdiği sınırları aşmak zorunluluğunu duymakta, meselâ Karadeniz limanlarını bahis konusu ettiği kısımda, bir fikir vermek, belki de bir karşılaştırma ortamı yaratmak amacı ile, Trabzon'a ayrı bir yer vermektedir (s. 105 ve s. 363, no 3).

Aynı şekilde, İran istikametine gidip-gelen kervanlardan söz ederken, bunlardan Van-Diyarbakır güzengâhını takip edenlerinin yüklerini Van'da ve Hakkâri'de açmaksızın yola devam ettiklerine işaret etmekte (s. 52), Başbakanlık Arşivi'ndeki bir Mühimme Defteri kaydından faydalanmaktadır (no. 21, s. 33). Böylelikle yazar, çerçevelediği sahanın dışındaki yerlere ait de pek zengin malzemeye sahip bulunduğunu, dolaylı olarak, göstermektedir.

Lâkin, kervanların neden Van'a veya Hakkâri civarına kadar geldikten sonra, kendilerine tayin edilen yolu değiştirmeye lüzum gördüklerini de düşünmek lâzımdır. Yararlanılan belge Hakkâri Hâkimi'ne Diyarbakir Beylerbeyisi'nin arzı üzerine yazılmış bir hüküm suretidir. Şikâyet konusu durum *«diyar-ı 'Acem'den ne kadar tüccâr gelürse Van'da yük açmamak ve âhır yollardan gitmeyüb doğru Amid'e geliüb metâ'ları gümrüğe getürmek»* gerekirken, *«Hakkâri ülkesi'ne gelen tüccâr, yol virilmeğle, andan Cezire ve 'İmâdiye ve Deyr-i Rahbe tarafından geçüb Haleb'e ve İstanbul'a gidüb mukâtaaya külli zarâr»* verilmesidir. Hükmün 9 Şevvâl 980, yani 11 Şubat 1573 tarihli olduğu dikkate alınırsa, hatıra böyle bir yol değiştirmenin sebepleri arasında kış şartlarının ağır olması ihtimali de gelir. Belki kervan daha sıcak olan güney yolunu tercih etmiştir. Çünkü XVI. yüzyılda Hakkâri Beyleri'nin ve çevredeki

diğer beylerin merkezî denetimden uzak olduğunu düşünmek zordur (s. 52). Bunların hepsinin tayinlerinin Diyarbekir Beylerbeyisi kanalı ile İstanbul'dan yapıldığı, aralarındaki her türlü ihtilâfların da yine aynı yoldan çözümlendiği Mühimme ve Ruûs Defterleri kayıtlarından öğrenilebilmektedir. Bunlara örnekler pek çoktur. Bu bakımdan, her halde Hakkâri Beyleri'nin Osmanlı merkezî yönetimi ile arasını bozabilecek bir durum yaratmaktan kaçınmaları gerekir.

Urfa-Mardin arasında gidip-gelen kervanlara yapılan baskın ve yağma hareketlerine katılanların (s. 66-67) da bazan Cizre'ye gelip mallarını satmaya çalıştıkları, Cizre hakimlerinin hırsızların tarafını tuttıkları anlaşılınca Diyarbekir Beylerbeyliği vasıtası ile İstanbul'un meseleye el koyduğu, suçluların yakalanarak cezalandırılmalarına teşebbüs olunduğu (BA, MD 40, s. 219'ten naklen Nejat GÖYÜNÇ, *XVI. yüzyılda Mardin sancağı*, İstanbul 1969, s. 126) gözönünde bulundurulursa, Hakkâri ve Cizre Hakimlerinin ne derecede merkezî denetimde oldukları kolaylıkla anlaşılır. Yağma edilen mallar da Halep'ten getirilmekte olan kumaş ile Musul darphanesi için alınan 4.000 altınlık gümüşdür.

XVI. yüzyılın ikinci yarısında Halep'ten gelen kervanların bir kısım yollarının Birecik'ten sonra Fırat nehir yolunu tercih etmeleri, muhtemelen hem sürat ve mesafe kısalması, hem de muhataralı Cizre yöresinden geçmemek olsa gerektir. Cesare Frederici (1563'de), Leonhard Rouwölff (1575'de) Birecik-Felluca (Bağdad yakınlarında) yolculuklarını anlatırlar. Rauwölff dönüşünde kervanla Musul-Diyarbekir yolundan gelmiştir (*Aigentliche Beschreibung der Raiss inn die Morgenländer*, Giriş: Dietmar HENZE, Graz 1971). Aynı yolu tasvir eden başkaları da vardır, (bak. Nejat GÖYÜNÇ «XVI. yüzyılda Güney-Doğu Anadolu'nun ekonomik durumu, Kanuni Süleyman ve II. Selim devirleri», *Türkiye İktisat Tarihi Semineri, Metinler/Tartışmalar*, Ankara 1975, s. 71-98).

Suraiya FAROQHI, «kasaba, pazar ve ulaşım», «Çarşıdaki faaliyetler», «kasaba ve gerisindeki ona bağlı zirâî kesim (hinterland)» olarak üç ana bölüme ayırdığı eserinin on bir alt kısmında da çok zengin arşiv malzemesine, birinci ve ikinci elden kaynaklara, araştırmalara dayanarak kasabalarda iş muhitlerinin gelişiminden, kara ve deniz nakliyatına, başlıca sınıf faaliyetlere, küçük şehir-köy ilişkilerine, hatta göçlere, şehirlerin değişen nüfus terkiibine kadar pek çok konuyu gündeme getirmekte, fikir ve buluşlarını haritalarla, resimlerle, tablo ve şekillerle daha iyi ve kolay anlatmaya çalışmaktadır.

Bu kadar zengin malzemeye, geniş görüşe, gayrete sahip olan Prof. Suraiya FAROQHI'nin, bir kısım monografilere dayanarak (bunlardan bir kısmını da bibliyografyasında zikr etmiş, kullanmıştır), hazır 'Osmanlı Anadolu'su' deyimini Osmanlı-Türkiye Anadolu'su arasında bir şekilde benimsemişken, onu tamamen bugünkü sınırları içinde ele almamış olmasına üzülmekten başka elden ne gelir? Üstelik de, yukarıda da belirtildiği gibi elinde malzeme varken ve yer yer kendi gerçevesini de aşmışken ... Suraiya Hanım sanırım bu eseri ile Anadolu Tarihçileri arasında gerçek bir «Süreyya» olacaktır.